

Silvana Vranić
Rijeka

DIJALEKTOLOŠKI USMJERENA I UTEMELJENA POVIJEST HRVATSKOGA JEZIKA

uz knjigu
Zajednička povijest hrvatskih narječja, 1. Fonologija
Ive Lukežić

Iva Lukežić, hrvatska dijalektologinja i povjesničarka jezika, u svojim je radovima u prvom redu usmjerena na terenska istraživanja, na komparatističke analize hrvatskih govora i na razvoj pojedinih fonoloških i morfoloških mijena hrvatskih narječja.

Od svojih je dijalektoloških početaka, kada se u magistarskoj radnji zanimala grobničkom čakavštinom, objavila niz rasprava i knjiga i o drugim govorima, nastalih na temelju vlastita terenskoga istraživanja, primjerice knjige: *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*, jednu od kapitalnih čakavoloških rasprava, za koju je istražila osamdesetak dijalektoloških punktova, *Trsatsko-bakarska i crikvenička čakavština*, u kojoj je, nakon što je samostalno obradila najveći broj punktova, predstavila primorski poddijalekt čakavskoga ekavskoga dijalekta, *Govori Klane i Studene*, kojom je dokazala autohtonost tih dvaju govora na sjeverozapadnomu čakavskom području, *Govori otoka Krka* (u suautorstvu s Marijom Turk), u kojoj je prikazala morfologiju krčkih govora, da bi se svojom pretposljednjom knjigom *Grobnički govor XX. st.* (u suautorstvu sa Sanjom Zubčić) ponovno vratila grobničkim punktovima opisivši fonologiju i morfologiju tih govora i dala svoj izuzetno vrijedan doprinos hrvatskoj dijalekatnoj leksikografiji. U svakoj je od tih rasprava uz analizu terenskim istraživanjem prikupljenih sinkronijskih jezičnih podataka posegnula i za tumačenjem povijesnoga razvoja pojedinih jezičnih mijena u idiomu o kojemu piše.

Nova knjiga Ive Lukežić *Zajednička povijest hrvatskih narječja, 1. Fonologija* nastavlja spomenutu dihotomiju u pristupu i prikazu imajući ponešto drukčiji cilj: dok je u dijalektološkim raspravama u prvom planu sinkronija, suvremeno stanje zabilježeno u govorima, u ovoj je knjizi sinkronija (velikim dijelom) polazište da bi se prikazala dijakronija hrvatskih narječja. Zbog takva se pristupa, brojnih podataka koji su kao potvrda utvrđenih mijena u njoj trebali naći mjesto, kao i zbog složenosti prikaza ovakve problematike, autorica u ovoj knjizi zaustavila na razini fonologije premda ju je prvotno započela s

ciljem sustavnoga prikaza razvoja fonologije i morfologije hrvatskih narječja. No, dodatak u naslovu kojim se ističe da je riječ o prvom dijelu cjeline ostavlja čitatelje u radosnu iščekivanju skoroga objavljivanja i drugoga dijela u kojem će se Iva Lukežić zanimati jednako složenom problematikom: povijesnim razvojem morfoloških značajki hrvatskih narječja.

Knjiga objavljena 2012. u sunakladništvu Hrvatske sveučilišne naklade, Filozofskoga fakulteta u Rijeci i Katedre Čakavskoga sabora Grobnišćine obuhvaća 305 stranica teksta, 394 bilješke, dvije karte: prvu, na kojoj je prikazan raspored čakavskoga, kajkavskoga, zapadnoštokavskoga, istočnoštokavskoga i torlačkoga narječja koncem starojezičnoga razdoblja, i drugu, s rasporedom istih tih narječja nakon migracija koncem srednjojezičnoga razdoblja, te 55 stranica popisa izvora i literature za hrvatsku jezičnu povijest i opća pitanja te izvora i literature s dijalektološkom građom 19. – 21. st. Ovaj je popis najpotpuniji popis relevantne i recentne kroatističke dijalektološke građe, u prvom redu one iz koje se iščitavaju podatci na razini fonologije.

Kao što je zaključio Ranko Matasović, jedan od recenzenata knjige Ive Lukežić, riječ je o "vrlo iscrpnom prilogu našoj povijesnoj dijalektologiji, prvom priručniku te vrste uopće". Indikativno je da je knjiga Ive Lukežić, nemalo motivirana upravo Matasovićevom poredbenopovijesnom gramatikom hrvatskoga jezika, nastala kao odgovor na njegovu napomenu kako će povijest hrvatskih narječja tek trebati napisati, s čim nas u *Uvodu* svoje knjige upoznaje i sama autorica. Knjiga je rezultat dugogodišnjega bavljenja Ive Lukežić ovom problematikom, odnosno preispitivanja uzroka i rezultata svake pojedine fonološke mijene u hrvatskim organskim idiomima. Opisati te mijene s teorijsko-metodološkom dosljednošću i bez odstupanja prenapregnutim znanstvenim diskurzom može samo autor s tolikim znanstveničkim postignućima, ali i cjeloživotnim nastavničkim iskustvom, kao što je slučaj s Ivom Lukežić. Korijeni su ovoga njezina djela, temeljena na izvrsnu poznavanju jezične poredbenopovijesne literature i literature o hrvatskoj dijalektologiji, naime, sadržani u svakoj knjizi koju je napisala i u svakom predavanju koje je održala. Stoga smo ovu knjigu s razlogom morali dobiti tek sada, nakon višegodišnjega bavljenja Ive Lukežić samo njome, kada je, oslobođeno od barem dijela autoričinih obveza, onih nastavničkih, sazrelo vrijeme da u jezičnu povijest koncentrirano poveže podatke koje je godinama prikupljala vlastitim terenskim istraživanjima i ekscerpiranjem iz starije literature ili suvremenih ogleđa govora i dijalektološke literature koja bilježi sadašnje stanje u organskim idiomima.

Središnja tema ove knjige: povijesna fonologija hrvatskih narječja predstavljena je genetskolinivističkom okomicom, kroz precizno izdiferencirana i određena razvojna razdoblja hrvatskih narječja unutar kojih su jasno razgraničene provedene fonološke mijene. U uvodnom dijelu autorica iznosi detaljnu periodizaciju povijesti hrvatskih organskih idioma koja se začinje u praslavenskom jeziku i nastavlja nakon velikih seoba u općeslavenskom razdoblju. Time je na samom početku knjige autorica odbacila u dijelu hrvatske dijalektološke literature usvojen termin srednjojužnoslavenski dijasistem za skupinu dijalekata na području između slovenskoga i bugarsko-makedonskoga istočnojužnoslavenskoga prostora, na netočnost kojega je u genetskolinvističkom smislu u spominjanoj poredbenopovijesnoj gramatici upozorio Ranko Matasović. Stoga Iva Lukežić povijest hrvatskoga jezika klasificira u četiri velika i više podrazdoblja: slavenske zametke hrvatskoga (od 6. do 8.

st.), starohrvatsko razdoblje (od 9. do konca 14. st.), srednjohrvatsko razdoblje (od konca 15. st. do početka 18. st.) te novohrvatsko razdoblje (od 18. st. do danas) u kojem postoji tronarječni dijasistem s dijalektima formiranim u starojezičnom razdoblju, među kojima su se neki izgubili za velikih seoba ili stopili s drugima u nov dijalekt. U drugom je dijelu Uvoda autorica ukratko predstavila povijesne, geografske i civilizacijske okvire razvitka organskih idioma na europskom (slavenskom) jugoistoku od doseljenja pa do dvadesetoga stoljeća. Slijedi prikaz fonologije praslavenskoga jezika pri čemu se autorica oslanja prije svega na Matasovićeve *Poredbenopovijesnu gramatiku hrvatskoga jezika* iz 2008., ali i Holzerovu knjigu *Historische Grammatik des Kroatischen. Einleitung und Lautgeschichte der Standardsprache* iz 2007., ne ulazeći u jezične promjene iz indoeuropskoga i baltoslavenskoga razdoblja koje se mogu naći u literaturi iz poredbene slavistike i indoeuropeistike. Ukratko su zatim opisani fonološki sustavi i najvažnije glasovne promjene u općeslavenskom. Izdvojene su promjene zajedničke hrvatskim dijalektima i ostalim slavenskim jezicima od onih koje su izostale na dijelovima slavenskoga područja (npr. među prvima prva palatalizacija velara, primjerice ie. **wlk^we* V jd. > prasl. **wilče* V jd. ‘vuče’, a među drugima progresivna palatalizacija velara, primjerice prasl. **atiku* > općesl. **otbt’b* > hrv. *otac/otec – jotec /otoc*). Kada su se fonološke mijene odrazile i na oblike riječi, autorica je i oblike uključila u prikaz (npr. nastavke 1. l. mn. glagola **-me*, **-mь* i **-mo*).

U drugom je poglavlju Iva Lukežić unutar starijega podrazdoblja starohrvatskoga (od 9. do konca 11. st.) izdvojila odraz **t’* i **d’* te rezultat skupina **št’* i **žd’* kao temeljne izoglose kojom se razlikuju najstarije dijalekatne protojedinice. Fonološke, morfonološke i morfološke inovacije zajedničke zapadnojužnoslavenskim dijalektima te one kojima se ti dijalekti međusobno razlikuju zasebno su prikazane (primjerice sjevernočakavska metatonija i kajkavske metatonije), a oprimjerene su ovjerama iz svih dijalekata u kojima su zastupljene, kao što je najavljeno naslovom knjige. Tumačenju promjena mlađega podrazdoblja starohrvatskoga od 12. do 15. stoljeća posvećena je gotovo polovica knjige, što govori o važnosti ovoga razdoblja u definiranju hrvatskih narječja. Autorica je uključila iscrpan usporedni pregled glasovnih promjena koje su rezultirale najvažnijim razlikama među hrvatskim narječjima, primjerice refleksima nazala, preinakama zapadnojužnoslavenskoga *šva*, zapadnojužnoslavenskoga *jata* i slogotvornih sonanata, konsonantskim mijenama i naglasnim inovacijama, a na kraju toga poglavlja prikazala je fonološke sustave (vokala, konsonanata i naglasaka) hrvatskih narječja. Premda su podatci o tim mijenama u literaturi bili poznati, a mnoge je od njih u hrvatskoj dijalektologiji inaugurirala upravo autorica knjige, objedinjeni na jednom mjestu pokazuju nužnost i važnost ovakve usporedne analize, kojom se potvrđuje arhaičnost ili inovativnost pojedinih dijalekata unutar triju narječja hrvatskoga jezika.

U poglavlju o hrvatskim narječjima u 15. stoljeću dana je iscrpna slika predmigracijskoga rasporeda hrvatskih narječja i njihovih jezičnih vlastitosti (inovacija i arhaizama) proširenih samo u pojedinom narječju i onih proširenih u jednom narječju, ali i u dijalektima drugih hrvatskih narječja. Unutar čakavskoga narječja izdvaja se sjeverozapadni kompleks i jugoistočni kompleks, te središnji prostorno-jezični kompleks, svaki sa svojim posebnostima, što je bilo apostrofirano u mnogim dijalektološkim raspravama, no, novina

je u ovoj knjizi upravo razdioba dijalekata unutar svakoga od ta tri kompleksa. Autorica razlikuje sedam dijalekata: prvi kompleks čine buzetski, ekavski, ikavski (u dosadašnjoj literaturi tretiran ili kao dio sjevernočakavskoga područja prema značajkama poput sjevernočakavske metatonije, ili kao dio južnoga ikavskoga dijalekta prema ikavskom refleksu *jata*, a obuhvaća govor Klane i govor Studene) i ikavsko-ekavski dijalekt; drugi kompleks tvore južnočakavski ikavski i južnočakavski jekavski (lastovski), a treći kompleks jedinstveni je srednočakavski ikavsko-ekavski dijalekt.

Kajkavsko je narječje autorica klasificirala u središnje kajkavske dijalekte: zagorsko-međimurski, turopoljsko-posavski, križevačko-podravski (tako imenovane i u prvoj klasifikaciji kajkavskoga narječja, onoj Stjepana Ivšića) i rubne kajkavske dijalekte: zapadno-slavonski, nestao u migracijama nakon 15. st., sutlanski, nakon 15. st. znatno izmijenjen, prigorski, s ikavsko-ekavskim odrazom *jata* na ozaljskom području, i gorskokotarski dijalekt.

Klasifikacija štokavskoga narječja u tom razdoblju nije podudarna s klasifikacijama ponuđenim u dosadašnjoj literaturi (osim u nekim autoričnim raspravama o štokavskom narječju). Uz novoštokavski i nenovoštokavski kompleks, Iva Lukežić izdvojila je: hrvatski, zapadni identitet, u kojemu su se razvile značajke podudarne s vlastitostima čakavske i kajkavske protojedinice, a ne s onima tipičnim za štokavsku protojedinicu, što je bitno za "suvremeno poimanje hrvatskoga jezičnoga entiteta kao neodvojiva (čakavsko-kajkavsko-štokavskoga) trojedinstva i u njegovoj genetskoj dimenziji", i istočni identitet. Drugim riječima, potkraj srednjega vijeka autorica razlikuje zapadnoštokavsko od istočnoštokavskoga narječja.

Unutar zapadnoštokavskoga narječja diferenciraju se slavonski šćakavski dijalekt i pet ikavskih dijalekata (tri šćakavska i dva štakavska), tri (i)jekavska dijalekata: ijekavski šćakavski istočnobosanski, ijekavsko-ikavski štakavski poneretvanski i istočnopelješki te (i)jekavski štakavski dubrovačko-mljetski.

U poglavlju o srednjohrvatskom razdoblju (15. – 18. st.) autorica govori o izvanjezičnim okvirima hrvatskih narječja, tj. migracijama izazvanim osmanlijskim osvajanjima, i o postanku suvremene stratifikacije hrvatskih dijalekata kao rezultata njihovih međusobnih dodira, ali i kontakata s drugim jezicima tijekom migracijskoga razdoblja. Jezične mijene protumačene u ovom poglavlju uglavnom se nastavljaju na prethodno razdoblje, primjerice depalatalizacije /*l*/ i /*ɲ*/, gubljenje nenaglašanih duljina, tonskih opreka i promjene kvantitete vokala u kvalitetu, a ističu se i promjene potaknute jezičnim dodirima, primjerice, adrijatizmi, insularizmi, štokavizmi, rubne značajke poput *-l* > *-u*, atipičan refleks *jata*, hungarizmi, germanizmi i turcizmi.

I konačno, autorica nabraja dijalekte nastale nakon migracija i međusobnih dodira hrvatskih narječja: jugozapadni istarski dijalekt (genetski štokavski štakavski), donjosutlanski (genetski čakavski), migracijski (i)jekavski krajiški (genetski predmigracijski istočnohercegovački, istočni štokavski dijalekt), (i)jekavski perojski dijalekt, dok dubrovački dijalekt drži zasebnim dijalektom hrvatskoga štokavskoga narječja, a ne poddijalektom istočnohercegovačkoga dijalekta. Zaključno, podjela je hrvatskih narječja na dijalekte u ovoj knjizi, premda temeljena na dosadašnjim klasifikacijama, inovativna, različita polazi-

štem, metodologijom i klasifikacijskim kriterijima koji su razvidni iz dosadašnjega prikaza knjige.

U posljednjem, brojem stranica najkraćem poglavlju, autorica čitatelje podsjeća na standardizacijske procese u 18. i u 19. st. i na “permanentnu štokavizaciju neštokavskih idioma putem standardnoga jezika i novoštokavizaciju nenovoštokavskih idioma” te na jezične koncepte (kroatistički, serbistički, serbokroatistički) unutar hrvatske dijalektologije i njihovu provedbu, ponovno naglašavajući svoje polazište argumentirano znanstvenim pristupom i znanstvenom akribijom od korica do korica ove knjige: “Hrvatski je jezik po svojoj definiciji tronarječan. Hrvatskoj je dijalektologiji u konceptu po formuli HJ = ČN, KN, ŠN opisivati i klasificirati svoja tri narječja, njihove dijalekte i govore, ma kako zamršeni bili sami po sebi i kolikogod zapleteni bili njihovi međusobni odnosi.”

I na kraju, ova je knjiga, prva sinteza, kao što naglašava recenzent Ranko Matasović, hrvatske povijesne dijalektologije, ispunila očekivanja znanstvene javnosti: iscrpnošću, novim klasifikacijama utemeljenim u brojnim opimjenjima iz hrvatskih organskih idioma, logičnom povezanošću povijesti jezika i dijalektologije i različita od dosad ponuđenih povijesnih gramatika hrvatskoga jezika: prva, Holzerova, usmjerena je na povijesni razvoj standardnoga jezika, Matasovićeva na usporedbu s ostalim jezicima poteklim iz praslavenskoga jezika, a Moguševa se knjiga zanima dijakronijskom fonologijom hrvatskoga jezika. S druge je strane različita i od sinteza kojega od hrvatskih narječja: Moguševa čakavske fonologije, Lončarićeva sinteze kajkavskoga narječja i Lišćevih sinteza čakavskoga i štokavskoga narječja, koje su redom primarno usmjerene na suvremeno stanje hrvatskih narječja.

Ova je knjiga, dakle, dijalektološki usmjerena i dijalektološki utemeljena povijest hrvatskoga jezika. Ona će biti izvor za kojim će posezati dijalektolozi i povjesničari hrvatskoga jezika, ali i slavisti, a zbog preglednosti i sustavnosti prikaza, zasigurno i studenti kroatistike i slavistike, bilo da im treba podatak, bilo povijesnojezično tumačenje mijena hrvatskih govora. Knjizi poželimo sretan put do čitatelja, a autorici čestitajmo na znanju i trudu uloženu u ovo njezino životno djelo, u temelje kojega je uz nasljeđe svojih prethodnika ugradila terenskim istraživanjem stečene sve svoje znanstvene spoznaje o zasebnosti hrvatskoga jezika! Zahvaljujemo Profesorici što nam ju je podarila!